

Lexicographic Bulletin

Vol 15 (1985)

Lexicographic Bulletin

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ
1985

Λέξεις του ελληνο-ιταλικού γλωσσικού χώρου

Antonios D. Mrousmproukis

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

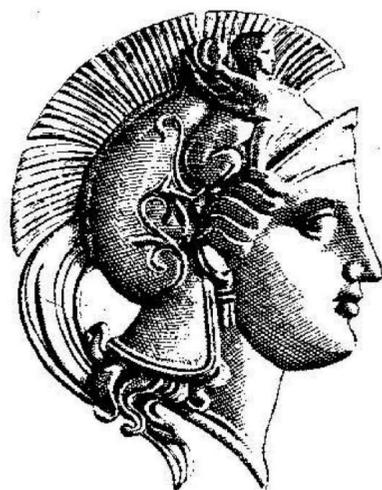

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ

1985

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ
BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE
15 (1983)

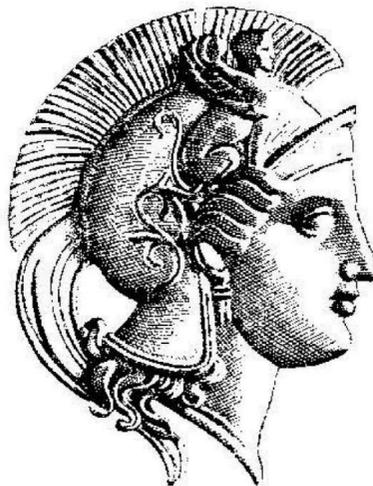
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ

1985

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΗΣ ΤΕ ΚΟΙΝΩΣ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ

Λεωφόρος Συγγροῦ 129 - Β. Δίπλα 1. Ἀθήνα 117 45

Διευθύνων : ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

ACADEMIE D'ATHENES
CENTRE DE REDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE (LANGUE COMMUNE
ET DIALECTES)

129, Bd Syngrou - 1, rue V. Dipla. Athènes 117 45

Administrateur : NICOLAS G. CONTOSSOPOULOS

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
<i>Αγαπητού Τσοπανάκη: Πλαταμώνας</i>	5- 10
<i>Αντώνη Δ. Μπουσμπούκη: Τοπωνύμια από την Πιάλεια Τρικάλων</i>	11- 30
<i>Αντώνη Δ. Μπουσμπούκη: Λέξεις του ελληνο-ιταλικού γλωσσικού χώρου</i>	31- 48
<i>Δημητρίου Α. Κρεκούκια: Αρχαιοπινή τοπωνύμια Λευκάδας</i>	49- 59
<i>Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου: Επτανησιακά γλωσσογεωγραφικά</i> ..	61- 67
<i>Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου: Λημνικά γλωσσικά</i>	69- 76
<i>Άντας Κατσίκη-Γκιβάλου: Η γλώσσα του Παλαμά και των δημοτικών τραγουδιών</i>	77-102
<i>Ελευθερίας Γιακουμάκη: Η αισθητική αξία της παραβίασης του γλωσσικού κανόνα στην ποίηση</i>	103-113
<i>Σταύρου Γ. Κατσουλέα: Βυζαντινά επώνυμα Ικαρίας</i>	115-134
<i>Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου: Γλωσσογεωγραφικές παρατηρήσεις στο ιδίωμα της περιοχής Αλαγονίας</i>	135-164
<i>Θανάση Νάκα: Λαϊκή γλώσσα και δημοτικό τραγούδι</i>	147-158
<i>Θανάση Νάκα: Μετοχικά</i>	159-197
<i>Άγγελου Γ. Αφρουδάκη: Καλυμνιακά Τοπωνύμια, Α'</i>	199-214
<i>Γιάννη Ηλιούδη: Αλλόφωνα του λ στο γλωσσικό ιδίωμα των προσφύγων από το Καβακλί της Αν. Ρουμελίας</i>	215-231
<i>Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου: Παρωνύμια από περιοχή της Έξω Μάνης</i>	233-257
<i>Γιάννη Ηλιούδη: Το προθετικό «α» στο γλωσσικό ιδίωμα των προσφύγων από το Καβακλί της Ανατολικής Ρουμελίας</i>	259-269
<i>Χρυσ. Τσικριτσή-Κατσιανάκη: Μερικά διορθωτικά στα «οικογενειακά μας ονόματα» του Μ. Τριανταφυλλίδη</i>	271-277
<i>Σταύρου Μάνεση: Η συμβολή της βυζαντινής κληρονομιάς στην καλύτερη γνώση της νέας ελληνικής γλώσσας</i>	279-300

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

<i>Ελευθερία Γιακουμάκη: Αναστασίου Καραναστάση «Ιστορικό Λεξικό των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας»</i>	301-310
<i>Michel Contini: Giulio Paulis «Lingua e cultura nella Sardegna bizantina»</i>	311-316

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

<i>Άντας Κατσίκη-Γκιβάλου: Μιχάλης Χρ. Οικονόμου (1896-1984)</i>	317-323
--	---------

ΛΕΞΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

γκλίρας - γκιόσσα - ζίνα - κόκκα - γκαγκτζιά - κάτσα

Ο χώρος όπου έγιναν οι πρώτες και οι περισσότερο παρατεταμένες επαφές, γλωσσικές και πολιτιστικές, του ρωμαϊκού κόσμου με τον ελληνικό είναι, όπως γνωρίζουμε, η *antica Magna Grecia*, η αρχαία Μεγάλη Ελλάδα. Οπωσδήποτε όμως, ο χώρος αυτός από την άποψη των αλληλεπιδράσεων μεταξύ Ελληνικής και Λατινικής μπορεί να διευρυνθεί και προς βορρά (υπόλοιπη Ιταλία) και προς τ' ανατολικά (Ελλάδα - Βαλκάνια), αλλά και ν' απλωθεί σ' όλο το χώρο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, του *impero romano*.

Οι ζυμώσεις που έγιναν τότε έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη μετέπειτα γλωσσική κατάσταση των περιοχών εκείνων της Ευρώπης που εξουσιάστηκαν από τη Ρώμη. Η κοσμοκράτειρα αυτή πόλη, συνειδητά ή όχι, έγινε ο μετασχηματιστής του ελληνικού πνεύματος, ενώ η Ν. Ιταλία αποτέλεσε τον αρχικό και βασικό σωλήνα της μετάγγισης των ελληνο-λατινικών και λατινο-ελληνικών στοιχείων στον ευρύτερο χώρο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Αυτό συντελέστηκε χάρη στη γεωγραφική γειννίαση της Μεγάλης Ελλάδος με τον λατινικό κόσμο και χάρη στην αίγλη του ελληνικού πολιτισμού και στο κύρος της Ελληνικής ως γλώσσας που ήταν γραπτή και είχε ισχυρή παράδοση, πράγμα που της έδινε μακροχρόνια αντοχή¹. Η Ελληνική έδωσε όλο το χρόνο στη Λατινική ν' αφομοιώσει τ' απαραίτητα για τον εμπλουτισμό της στοιχεία.

Επιφυλασσόμενοι να παρουσιάσουμε αργότερα συνθετικότερη εργασία πάνω σε ό,τι η συστηματική και πολύμοχθη έρευνα ενός Rohlfs κι άλλων αξιόλογων ερευνητών δεν έτυχε να εντοπίσει στο γλωσσικό τούτο χώρο, θ' ασχοληθούμε στο άρθρο μας αυτό με την ετυμολογία μερικών μόνο λέξεων. Έτσι, δίνουμε παρακάτω ένα μικρό δειγματολόγιο από την ελληνο-λατινική αυτή γλωσσική ζύμωση.

---

1. Α. Τσοπανάκη «I dialetti greci dell' Italia Meridionale» στο περιοδικό «Il Veltro», 1983 (Γενάρης-Απρίλης) σ. 109-120. Πβ. ακόμη και Α. Λαζάρου «Αρωμουνική ανθρωπωνυμία» στον τόμο «Μνήμη» Γ. Ι. Κουρμούλη, Αθήνα 1983, σ. 3-24.

γκλίρας, ο: είδος ποντικονυφίτσας, ο μυωξός. Τη λέξη αυτή καταγράψαμε από το γλωσσικό ιδίωμα της μακεδονικής Νάουσας. Ανάγεται ετυμολογικά στα *glis - gliris* ή *gliro - glironis* (= μυωξός) της Λατινικής.

Θεωρούμε τη λέξη αυτή αξιοσημείωτη, γιατί είναι μοναδική στη μορφή της για τα ελληνικά ιδιώματα, απ' ό,τι μπορέσαμε να εξακριβώσουμε. Είναι συνάμα ο πιο αλώβητος φωνητικά τύπος απ' όλους τους αντίστοιχους και ταυτόσημους των ρομανικών γλωσσών: στις ιταλικές διαλέκτους έχουμε *aghil - ghi* (Πεδεμόντιο), *gira* (Μιλάνο), *lire* (Αμπρούτζι), *aglière - gaglière* (Νεάπολη), *gera* (Τιτσίνο) και *ghiro* (επίσημη Ιταλική). Στις άλλες ρομανικές γλώσσες έχουμε: *lerot - liron - loir* (Γαλλική), *liron* (Ισπανική) και *leirao* (Πορτογαλική).

Σε νεοελληνικά ιδιώματα Θράκης και Μακεδονίας απαντά ο τύπος *λαγόγερος*, που σε άλλα ιδιώματα της Θράκης δηλώνει τον μυωξό και σ' άλλα τον τυφλοπόντικα ή τον αρουραίο. Ειδικά στα ιδιώματα της Μακεδονίας, υπό τους τύπους *λαγόιρας - λαγουέροι* (Ρουμλούκι Ημαθίας) και *λαγουγιρούδ'* (Δρυμός Θεσ/νίκης), δηλώνεται ο τυφλοπόντικας.

Η λέξη *λαγόγερος* είναι μεσαιωνική και αναφέρεται στο λεξικό της Σούδας², από όπου την αντιγράφει και ο Κοραής³. Η ίδια λέξη παρουσιάζεται και σαν τοπωνύμιο στην Κωμική Νάξου υπό τον τύπο *Λαοέρος*.

Ενώ ετυμολογικά η σύνθετη αυτή λέξη — σύνθετη είναι και η αντίστοιχη *μυ-ωξός* της αρχαίας ελληνικής — έχει προφανή προέλευση, η αναγωγή ωστόσο του β' συνθετικού μέρους σε τύπους όπως **gherus - *ghirus* της μεσαιωνικής λατινικής δεν αποκλείει την υπόθεση να έχουμε μία λαϊκή ετυμολογία, κατά τη βυζαντινή ήδη περίοδο, από το γέρος: **λαγόγκερος - *λαγόγκιρος > λαγώγηρος*. Ο τύπος *λαγώγηρος* θα μπορούσε να προέλθει ακόμη και από τον έναρθρο τύπο **la-glira*.

Στη Ν. Ιταλία, όμως, οι εκεί ελληνόφωνοι διατήρησαν την αρχαία λέξη *έλειος* (= είδος μυωξού)⁴ για τη δήλωση του ίδιου ζώου. Βλ. και *γλίος* (= σκίουρος) της Ποντιακής.

Για τη σύγχυση που υπήρχε κατά την αρχαιότητα, αλλά και σήμερα, όπως ήδη σημειώθηκε πιο πάνω, γύρω από την ταύτιση της λ. *μυωξός* ή *έλειος* με τα διάφορα είδη των τρωκτικών αυτών, των μυωξιδών, που μοιάζουν με τους σκίουρους, διαβάζουμε χαρακτηριστικά: «τῶν ἀρουραίων μυῶν καὶ τῶν καλουμένων ἐλειῶν ἐν μέσῳ εἶναι τὸν μυωξὸν καλούμενον»⁵.

2. Suidae Lexicon, στο λήμμα «Μύξος· ὁ λαγώγηρος παρ' ἡμῖν».

3. Βλ. Ἄτακτα V, σ. 150.

4. G. R o h l f s Lexicon Graecanicum, Tübingen 1964, σ. 142.

5. Γ α λ η ν ὀ ς Φυσ. Δυν. I.

Το είδος μυωξός ο κοινός ή ελειός (*myoxus glis*), που απαντά σε δάση της Ευρώπης, οι Ρωμαίοι το έτρεφαν για να το σερβίρουν ως πολυτελές έδεσμα στα περίφημα συμπόσιά τους. Φαίνεται ότι από αυτή τη γαστρονομική συνήθεια των Ρωμαίων η ονομασία του ζώου πέρασε νωρίς τα όρια της λατινικής μητρόπολης.

γκιόσσα, η : Η λέξη αυτή υπό τους τύπους γκέσσος ή γκιόσσος ως επίθ. δηλώνει τη γίδα με τρίχωμα μαύρο και με ρίγες χρώματος ωχρού καφέ στο μούτρο και με καφετιά κοιλιά. Δηλώνει επίσης το μουλάρι, το άλογο ή το σκύλο με μαύρο και καφέ τρίχωμα. Σημειώνουμε ότι ο γκέσσος σκύλος σε βόρεια ιδιώματα ακούει συχνά και στ' όνομα γκεσσούλης. Ως ουσιαστικό θηλυκού γένους υπό τους τύπους γκέσσα - γκιόσσα σε ιδιώματα της ηπειρωτικής Ελλάδας, καθώς και σε ιδιώματα μερικών νησιών κοντινών προς τον ηπειρωτικό χώρο, δηλώνει συνεκδοχικά τη γίδα, τη γριά γίδα, το γιδήσιο κρέας και μεταφορικά την κακομούτσουνη γυναίκα. Αποτελεί ακόμα βρισιά για γυναίκα (ως άσχημη, δύστροπη, γριά κ.τ.ό.).

Με τη σημασία της μαύρης γίδας με καφετί γραμμές απαντούν στην Αρωμουνική (= Κουτσοβλαχική) οι τύποι *ghesu* - *ghesâ*.

Τη λέξη αυτή μέχρι τώρα την ετυμολογούν από το *kozie* της Σλαβικής δια της Αλβανικής⁶, ενώ ο *Papahagi* γράφει πως άλλοι⁷ την ανάγουν στα τουρκικά *gökz* ή *guguez* ή *guvez* (= χρώμα βαθύ μπλε με κοκκινωπή απόχρωση).

Για τον τύπο *gökz* σημειώνουμε ότι δεν τον βρήκαμε σε κανένα από τα λεξικά της Τουρκικής, όπου τον αναζητήσαμε. Αντί γι' αυτόν βρήκαμε τους τύπους *gök* (= γαλάζιος) και *güvez* (= σκούρο κόκκινο χρώμα). Από σχετική όμως έρευνά μας βρήκαμε ότι η λ. γκέσσος σχετίζεται με το ιταλικό *ghezzo* (= μαύρος - ωχρός, ό,τι δηλ. είναι τα γκέσσα/γκιόσσα ζώα). Όσο για τη δήλωση της έννοιας της γριάς γίδας με το συνηθέστερο τύπο γκιόσσα, αυτό ερμηνεύεται από τη συνεκδοχή που δημιουργήσε ο επικρατέστερος αυτός, ανάμεσα στους άλλους, χρωματισμός των γιδιών. Πρέπει επ' αυτού να σημειωθεί ότι παλιότερα οι κτηνοτρόφοι, προκειμένου να φτιάξουν κάπες και σαΐσματα προτιμούσαν το γιδόμαλλο με μαύρο τρίχωμα από εκείνο με ανοιχτότερα χρώματα. Έτσι, στο κοπάδι υπερείχαν αριθμητικά τα κόρμπα (= κατάμαυρα)

6. Βλ. G. Meyer, *Neugriechische Studien* II, 65, που βασίζει την ετυμολογία στη σημασία: γκιόσσα «ψητόν αιγός», αντίστοιχο προς το σλαβικό (σέρβικο) *kozie* (*meco*) = αιγός (κρέας) που δια της Αλβανικής, όπως ήδη σημειώθηκε, πέρασε στην Ελληνική, κατά την άποψή του.

7. Βλ. G. Meyer, *Indogerm. Forsch.*, VI, III, που διαχωρίζει το επίθετο γκιόσσος από το ουσιαστικό γκιόσσα. Βλ. ακόμη G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen*, București 1977, σ. 23.

γίδια και τα γκιόσσα - γκέσσα. Με τον χρωματικό όμως τύπο της μαύρης γίδας με καστανές γραμμές στο μούτρο, δηλ. της γκιόσσας γίδας, γεννιώνται συνήθως τα περισσότερα μαύρα γίδια στο κοπάδι, ώστε κατέληξε γκιόσσα να δηλώνει τη γίδα και μάλιστα τη γριά γίδα, που ο Π. Βλαστός⁸ στο λεξικό του τη θέλει ακριβώς: γκιόσσα = γριά κατσίκια (μα και λίγο καστανή). Πβ. ο μαύρος (= το άλογο) και morello (= ο καράς, το μαύρο άλογο) στην Ιταλική.

Ο τύπος τώρα γκιόσσος αντί του αρχικού γκέσσος, του οποίου αποτελεί ήδη παράλληλο τύπο, σχηματίστηκε όπως τα γέμα - γιόμα, γεφύρι - γιοφύρι, γέρος - γιόρος και τα αρωμουνικά ghios^u - ghes^u (= κάτω) κλπ.

Η λέξη αυτή, που από τη λαϊκή λατινική, όπως πιστεύουμε, πέρασε στην Αρωμουνική και μέσω αυτής σ' ελληνικά ιδιώματα, προέρχεται κατά τους Ιταλούς γλωσσολόγους από το ελλην. Αιγύπτιος > λατιν. aegyptius. Ο σχηματισμός του τύπου ghezzo < (ae)gyptius θυμίζει τον αντίστοιχο της ιταλικής λέξης gheppio (= το πουλί κερκινέζι) < (αί)γυπιός.

Σε ιταλικές διαλέκτους έχουμε τους τύπους ghezz (Λομβαρδ.), jezze (Αμπρούζ.) και jizzu (Σικελ., Καλαβρ. και Απουλ.). Ο τύπος jizzu δηλώνει το γεράκι ή το κερκινέζι, πουλιά που έχουν καστανό χρώμα. Το ghezzo δηλώνει ακόμα και το χρώμα της επιδερμίδας των Μαυριτανών. Χαρακτηριστικό, τέλος, για τη στενή σχέση της γκιόσσας γίδας με το καστανό χρώμα είναι και το αίνιγμα: «γίδα γκέσσα του μαλλί απόύ μέσα» (= το κάστανο) στη Δεσκάτη των Γρεβενών.

ζίνα, η: αγκαθωτό κέλυφος καστανού. Η λ. απαντά σε ιδιώματα του ηπειρωτικού ελληνικού χώρου. Υπό τον τύπο γινᾶ στην Αρωμουνική την κατέγραψα ως ελληνικής αρχής στην πρώτη μου γλωσσική εργασία⁹ ανάγοντάς την τότε στο ἔχινος. Αγνοούσα την έκτασή της στον χώρο των νεοελληνικών ιδιωμάτων και στις διαλέκτους των ελληνοφώνων της Ν. Ιταλίας, καθώς και σε διαλέκτους της Ιταλικής. Την ίδια άγνοια είχε και ο G. Rohlfs, που σημειώνει ότι τύπος συγγενής προς την ἔχινια και τους παραγόμενους απ' αυτήν τύπους που δηλώνουν το αγκαθωτό κέλυφος του καστανού δεν υπάρχει στις διαλέκτους της Ελλάδας. Ο Rohlfs μας δίνει τη λέξη σε δύο λήμματα¹⁰. Στο ένα λήμμα σχετίζει τους τύπους με το ἔχινος του Θεοφράστου και τους ανάγει ετυμολογικά στον αμάρτυρο τύπο ἔχινια. Στο λήμμα αυτό καταγράφει τους τύπους που

8. Λεξικό Συνωνύμων, Αθήνα 1931, σ. 289 (στη λέξη γίδι).

9. Πρωτοαρχαιοελληνικές λέξεις, κοινές στον Όμηρο και την Κουτσοβλάχικη, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 19.

10. Lexicon Graecanicum, σ. 163.

δηλώνουν το αγκαθωτό περίβλημα του καστανού: *anixia*, *xinia*, *nixia* από τη Μπόβα και *xenia*, *xania* από την Καλαβρία. Στο δεύτερο λήμμα (*έχινος*) παρέχει τους τύπους που δηλώνουν τον αχινό και που ετυμολογικά ανάγονται στο *έχινος* (= σκαντζόχοιρος). Από τη διάλεκτο της Νεαπόλεως σημειώνει ο ίδιος ερευνητής τον τύπο *anǵina*, από τη διάλεκτο της Μαραθέας της Λευκανίας τον τύπο *anǵina* και τους τύπους *zini* και *ziniu* από τη γενουατική και την κορσικανική διάλεκτο αντίστοιχα.

Στην Αρωμουνική η λέξη απαντά υπό τους τύπους *jünâ* (= 1. αγκαθωτό περίβλημα καστανού και 2. σκαντζόχοιρος) και *γινâ* (= αγκαθωτό περίβλημα καρπού οξυάς και καστασιάς, στο Πισοδέρι της Φλόρινας).

Στις ελληνικές διαλέκτους έχουμε τους εξής τύπους με τη σημασία του αγκαθωτού περιβλήματος του καστανού: *ζίνα* (Φθιώτιδα, Βόιο Κοζάνης, Δαμασκηνά Δυτ. Μακεδονίας), *ξιούνα* (Ριζώματα, Σφηκιά και Φυτειά Ημαθίας) και *ζούνα* (Κοζάνη, ίσως και αλλού). Στο ιδίωμα Καταφυγίου Πιερίων ο τύπος *ξιούνα* δηλώνει το χλωρό κλαδί του πεύκου με τα βελονοειδή φύλλα του, που στην κορυφή πυκνώνουν και θυμίζουν τη ράχη του σκαντζόχοιρου.

Από τη σημασία του εχίνου άλλοτε ως αγκαθωτού κελύφους καρπών κι άλλοτε ως αχινού ή ακανθο-χοίρου έχουμε την επέκταση του τύπου *ζούνα* στη σημασία του χοίρου: *ζουνάκι* (= χοιρίδιο, στην Τριφυλία της Πελ/σου), *ξιούνα* (= γουρούνα, στα Βρέσθena της Πελ/σου, όπου μάλιστα ένα είδος αγκαθωτού φυτού καλείται *γουρ'νάκι* ή του *Χριστού τ' αγκάθι*) και *ξιούνι* (= γουρούνι, στο Σουφλί της Θράκης).

Στη διάλεκτο του Πόντου¹¹ έχουμε τον τύπο *δινίδι* (< *εχινίδιον) για τη δήλωση κι εδώ του αγκαθωτού περιβλήματος του καρπού της καστασιάς.

Οι τύποι *ζίνα*, *ξιούνα* και *ζούνα* των ελληνικών ιδιωμάτων και *γινâ* και *jünâ* της Αρωμουνικής πρέπει να προήλθαν από τον τύπο *εχίνα* (= θηλυκός σκαντζόχοιρος), που σημειώνεται ήδη στη μεσαιωνική ελληνική¹², με αφαίρεση του αρχτικού /e/ (πβ. *εκείνος* - 'κείνος, *ερίφι* - 'ρίφι κλπ.) και τροπή του χ σε γ και ύστερα σε ζ (πβ. *αχηβάδα* - *γιουφάδα*, Θράκη). Στην περίπτωση αυτή ο τύπος *γινâ* της Αρωμουνικής δείχνει τη φωνητική βαθμίδα στη μετάβαση από το χ στο ζ. Για το σχηματισμό του τύπου *ζίνα* από το *γίνα, πβ. το *γέρος* - *ζέρος* (Αστυπάλαια, Κάλυμνος, Φολέγκανδρος, Μάνη)¹³.

11. Ανθ. Παπαδοπούλου, *Ιστορικό Λεξικό της Ποντικής διαλέκτου*, Αθήνα 1961, σ. 514.

12. Βλ. Ε.μ.μ. Κριαρά, *Λεξικό της Μεσαιων. Ελλην. Δημόδους Γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 1978, τόμος ΣΤ', σ. 381.

13. Βλ. και Χ. Παντελίδη, *Φωνητική των Νεοελληνικών ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ικαρίας*, Αθήνα, 1929, σ. 37, όπου το γ (ουρανικόν προ e, i) είτε αρχαίον, είτε προερχόμενον εξ αναπτύξεως γ ή εκ συνιζήσεως i(;) τρέπεται εις ζ ή dζ, εν Αστυπάλαια, Κω και Κάλυμνω: γείτονας-ζείτονας Κως, γίνεσαι-ζίνεσαι Κάλυμνος, αυγή-αβζή Κάλυμνος.

το ελλην. γαγτζιά και το οποίο δηλώνει αγκαθωτό θαμνόδεντρο, τη γαζία. Το καλλωπιστικό αυτό δέντρο του γένους ακακία ανήκει στην οικογένεια των ελλοβοκάρπων (*Acacia* ή *Wachelia farnesiana*).

Η παραπάνω ιταλική λέξη, που στην Ελληνική μας δίνει τον τύπο γαζία, είναι ελληνική στην αρχική της προέλευση. Παράγεται από το λόγιο τύπο *acacia* (= ακακία) της Ιταλικής, που με τη σειρά του προέρχεται από το *acacia* της Λατινικής. Ο τύπος *gaggia* αποτελεί έναν άλλο τύπο (αλλότροπο) του *acacia*.

Στην Ελληνική ο τύπος ακακία εμφανίζεται στους μεταγενέστερους χρόνους και φέρεται σαν αγνώστου ετύμου. Μερικοί όμως τον ανάγουν σ' αιγυπτιακή ή ανατολική αρχή¹⁵.

Η λέξη ακή¹⁶ της αρχαίας ελληνικής θα μπορούσε, νομίζουμε, να δώσει τον τύπο ακακία μ' επιτακτικό διπλασιασμό, όπως κάνει και με το παράγωγο της ακωκή (= αιχμή, κόψη).

Επιμένουμε στην απώτερη προέλευση του τύπου *acacia* - *gaggia*, γιατί όλες οι παράγωγες λέξεις από τον αρχικό τύπο ακακία δηλώνουν φυτά που κοινό τους γνώρισμα είναι το αγκάθι, το κεντρί. Η λέξη ακή δηλώνει ακριβώς την αιχμή, την ακίδα, το κεντρί με ομόρριζες λέξεις την *aku* (= αιχμή, άκρα) της Ιρανικής, την *acus* (= βελόνα) της Λατινικής, την *egg-ja* (= οξύνω, ακονίζω) της παλαιάς γερμανικής και *aśan* (= βέλος) της Σανσκριτικής.

Ο τύπος *gaggia* της Ιταλικής καλύπτει σημασιολογικά κυρίως το φυτό της γνωστής γαζίας. Ο καλλωπιστικός αυτός θάμνος δεν είναι αυτοφυής στην Ευρώπη, αλλά μας ήρθε από τη Λατινική Αμερική. Η επέκταση της λ. από τη δήλωση ορισμένων ειδών ακακίας στη δήλωση του νεώτερου για το χώρο της Ευρώπης φυτού, θυμίζει την περίπτωση της λ. κάκτος, που αρχικά δήλωνε στην Ελληνική και τη Λατινική ένα είδος αγκινάρας και αργότερα τα είδη του αγκαθωτού φυτού των θερμών χωρών, τους γνωστούς σήμερα κάκτους.

Στις ιταλικές διαλέκτους, πλην της γαζίας, δηλώνει ακόμα και σήμερα διάφορα είδη ακακίας. Στις διαλέκτους αυτές επικρατεί κατ' εξοχήν ο τύπος θηλυκού γένους, ενώ ήδη από τον 17ο αιώνα έχουμε μαρτυρία για τον τύπο *gaggio* στο αρσενικό γένος.

Ο G. Devoto θεωρεί ότι ο τύπος *gaggia* προέκυψε μέσω της βυζαντινής ελληνικής και της διαλέκτου της περιοχής της Ρωμανίας με τροπή το /c/ σε ηχηρό /g/ και την αφαίρεση, τέλος, του αρκτικού /a/ από τον τύπο *(a)*gaggia* σε *gaggia*. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι ο λαϊκός αυτός τύπος διατηρεί τον τονισμό του ελληνικού ακακία, ενώ ο λόγιος τύπος της Ιταλικής τον ανεβάζει

15. Βλ. P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique della langue grecque* σ. 45 (λ. ακακία).

16. Βλ. Liddell-Scott, *Λεξικόν της Ελληνικής γλώσσης*, στη λέξη ακακία Α'.

στην προηγούμενη συλλαβή: *acacia*. Το διπλό /g/ στον τύπο *gaggia* αποδίδει στη γραφή ένα κάπως παρατεταμένο /g/*.

Στην Ελληνική πιστεύουμε ότι ο τύπος *gagτζιά* προέκυψε από επιτακτικό διπλασιασμό του τύπου: *ακακία* > *ακασία > *ακασιά / *κασιά > *κακασιά* > *gagatzιά* κατά το *άκανο* > *άγανο* > *γάγανο*, ενώ για την αφαίρεση του αρκτικού /a/ στον τύπο *κασιά πβ. το *καντζόχοιρος* < *ακανθόχοιρος*. Από τον τύπο τώρα *gagatzιά*, που ήδη υπάρχει στο ιδίωμα *Καλλιπεύκης Θεσσαλίας*, και με τη σίγηση του δεύτερου /a/ έχουμε την *gag'τζιά*.

Στην Αρωμουνική απαντά ο αντίστοιχος τύπος *gâbjéu* (= είδος αγκαθωτού αλπικού θάμνου, είδος κραταίγου, που δεν παράγει καρπούς, σύμφωνα με την πληροφορία που μου δόθηκε). Ο T. Parahagi τον περιγράφει σαν είδος αλπικού κέδρου, πράγμα που δεν φαίνεται να ευσταθεί. Γ' αγκάθια της *gaggia*, της *gagτζιάς*, δηλ. της *γαζίας* και ειδών *ακακίας* στην Ιταλική και του *Κραταίγου* και της *αγριοτριανταφυλλιάς* σε νεοελληνικά ιδιώματα αναπτύσσονται στους κλώνους του φυτού, ενώ στον κέδρο διαμορφώνεται το ίδιο το φύλλο σε αγκάθι. Αυτό θα δυσκόλευε τη σημασιολογική μετακίνηση από τον κραταίγο στον κέδρο, όπως πιστεύουμε.

Εξετάζοντας τώρα τον τύπο *gâbjéu* της Αρωμουνικής, βλέπουμε ν' αντιστοιχεί προς τον τύπο *gabτζιά* και *gabτζιά* ιδιωμάτων της Θεσσαλίας, όπως είδαμε. Τα /b/ και /v/ στους τύπους *gâbjéu*, *gabτζιά* και *gabτζιά* προέκυψαν, πιστεύουμε, από ανομοιωτική τροπή του *g* → *b* → *v*. Άλλωστε, η τροπή του *g* → *b* και του *v* → *g* δε μας είναι άγνωστη: *γουστιρίκα* → *βουστιρίκα* (= *σαύρα*, *Τερπνή Σερρών*), *καλιγώνω* → *καλιβώνω* (*Δρυμός Θεσ/νίκης*), *βλέφαρο* → *γλέφαρο* κλπ.

Τα φωνολογικά στοιχεία /b/ και /j/ του αρωμουνικού τύπου *gâbjéu* προσεγγίζουν τον τύπο αυτό στο *gubezi* (= πράξη συστροφής, κοιλότητα, κουφάλα) της Παλαιοσλαβικής, που ο T. Parahagi το θέτει μ' ερωτηματικό στην ετυμολογική αναγωγή του αρωμουνικού τύπου.

Ο αλπικός όμως αυτός θάμνος ούτε συστραμμένα κλαδιά έχει ούτε κουφάλα σχηματίζει, για να σημακωθεί η έννοιά του συνεκδοχικά από το σλαβικό *gubezi*. Από το τελευταίο ίσως παράγεται η *γκούβζα* (= ξύλινο βαθουλό πιάτο) νεοελληνικών ιδιωμάτων του βορείου χώρου, μια που οι δύο αυτοί τύποι (*gubezi*

Σημ. Πβ. *macchina*, *faccia*, *fabbrica*, *repubblica*, όπου έχουμε διπλά σύμφωνα, επειδή οι αντίστοιχοι φθόγγοι επιμηκύνθηκαν στην Ιταλική έναντι των λατινικών *machina*, *facies*, *fabrica*, *repubblica*. Το ίδιο φαινόμενο, δηλ. επιμήκυνση συμφώνου που στ' αρχαία ελληνικά ήταν απλό, βλέπουμε στην προφορά ορισμένων λέξεων από τους Κύπριους, τους Χιώτες και τους Δωδεκανήσιους: *αίμ-μα* Χίος (Πυργί), *αδίκ-κης* Κύπρος, *γάζ-ζωμα* Κως, *ασημών-νω* Κύπρος, Σύμη.

και γούβζα) προσεγγίζουν μορφολογικά και συγκλίνουν σημασιολογικά προς την έννοια της κοιλότητας.

Στον τύπο *gâbjéu* της Αρωμουνικής το μόρφημα /-éu/ της κατάληξης είναι δάνειο από την αντίστοιχη κατάληξη /-éa/ της Ελληνικής που δηλώνει, όπως και στην Αρωμουνική, το δέντρο. Στην Αρωμουνική όμως η δήλωση του δέντρου γίνεται στο αρσενικό γένος, ενώ του καρπού γίνεται συνηθέστατα στο θηλυκό γένος: *damáskinu* (= δαμασκηλιά) - *damáskinâ* (= δαμάσκηνο), *hicu* (= συκιά) — *hicâ* (= σύκο), *fagu* (= οξύά) — *fagâ* (= καρπός οξύας) κλπ. Τύποι καταλήξεων σε /-éu/ για τη δήλωση δέντρων υπάρχουν στην Αρωμουνική παράλληλα με τους απλούς αρχικούς τύπους: *meru* / *miréu* (= μηλέα), *éirézu* / *éiriséu* (= κερασέα), *mureáu* / *muréu* < μορέα κ.λπ.

Σημειώνουμε ότι στο λεξικό του T. Parahagi ονόματα δέντρων με το καταληκτικό μόρφημα του τύπου /-éu/ δεν εντοπίσαμε παρά μόνο λίγα. Στο αρωμουνικό όμως ιδίωμα της Βεροίας υπάρχει ως ελεύθερα εναλλασσόμενος τύπος καταλήξεως κ' εμφανίζεται σε ονόματα δέντρων, από τα οποία άλλα προέρχονται κατευθείαν από την Ελληνική κι άλλα συγγενεύουν μ' αυτήν ετυμολογικά μέσω της Λατινικής.

Παρά τη σημασιολογική διαφοροποίηση από το ιταλικό *gaggia* στο ελληνικό *γατζιά* και στο αρωμουνικό *gâbjéu*, βλέπουμε ότι υπάρχουν δύο κοινά βασικά στοιχεία — γνώρισμα στα είδη της ακακίας, στα είδη του κράταιγου και της αγριοτριανταφυλλιάς. Το ένα το συνιστά, όπως ήδη σημειώσαμε, η έννοια του αγκαθιού που φυτρώνει στα κλαδιά των φυτών αυτών. Το δεύτερο γνώρισμά τους το συνιστά το γεγονός ότι τα είδη αυτά είναι θαμνόδεντρα. Χαρακτηριστική για την έννοια του αγκαθιού είναι η περίπτωση δύο λέξεων που η μία δηλώνει την έννοια του αγκαθιού και μετακινείται συνεκδοχικά στη δήλωση της εννοίας του αγκαθωτού θάμνου, ενώ η άλλη από τη δήλωση του αγκαθωτού θαμνόδεντρου περνάει στη δήλωση του χοντρού αγκαθιού. Τη συνεκδοχική αυτή μετακίνηση την εντοπίσαμε στο αρωμουνικό ιδίωμα της Κουτσούφλιανης (Παναγιάς) Καλαμπάκας: *gâganu* (= είδος αγκαθωτού θάμνου με σφαιρικούς μαύρους καρπούς), ενώ σε νεοελληνικά ιδιώματα η λ. *γκαγκάνι* δηλώνει το κεντρί - αγκάθι, το γαϊδουράγκαθο και το ράμφος των πτηνών, και *tsápurnu* (= κάθε αγκάθι θάμνου ή δέντρου), ενώ *τσάπουρο* σε νεοελληνικά ιδιώματα σημαίνει είδος αγκαθωτού θαμνόδεντρου (=αγριοδαμασκηλιάς, *Prunus spinosa*). Με την ευκαιρία αυτή παρουσιάζουμε και τον χμάρτυρο τύπο *skants* (= είδος κέδρου με πολύ αιχμηρά φύλλα) από το αρωμουνικό ιδίωμα του Γαρδικίου που, κατά τη γνώμη μας, ετυμολογείται κι αυτό από την Ελληνική και μάλιστα από τον τύπο *ακάνθι(ν)* > *κάνθι > *kants > *skants*. Πβ. το *ακανθόχοιρος* > *σκαντσόχοιρος* και το *ακανθαριά > *κατσαριά* (= κέδρος) σε ιδίωμα της Θράκης.

κάτσα, η: τα φυτά κρόκος και κολχικό. Η λ. αυτή απαντά υπό διάφορους τύπους στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών, απ' όπου προέρχονται οι περισσότεροι από τους τύπους που παραθέτουμε εδώ, χωρίς να διευκρινίζεται πάντοτε το είδος του φυτού με το αντίστοιχο επιστημονικό του όνομα. Τα δελτία του Ιστορικού Λεξικού δίνουν κατά το πλείστον μια περιγραφή του φυτού που μοιάζει με τον κρόκο ή το κολχικό. Στηριζόμενοι σε δελτία, όπου αναγράφεται το επιστημονικό όνομα του φυτού και στην προσωπική μας έρευνα σε ιδιώματα του βορειοελλαδικού χώρου, μπορούμε την πλειονότητα των φυτών που δηλώνονται με τύπους παραγόμενους από τη λ. κάτσα να την εντάξουμε στις συγγενείς οικογένειες των Ιριδωδών (Iridaceae) και των Λειριωδών (Liliaceae). Οι διαλεκτικοί αυτοί τύποι είναι οι εξής: κάτσα¹⁷ (νησιά του Αιγαίου και Κύπρος), κατσανίδα¹⁸ (Κέρκυρα), κάτσουδα (Βούρβουρα Κυνουρίας), κάτσοουδα (= είδος πρίμουλας, Νάουσα Ημαθίας), κάτσιδα (Λεπτοχώρι Αν. Θράκης, Καρπερό Γρεβενών, Κίτρος Πιερίας), κατσίδι (αν. Εύβοια), κάτσιωτα (Κρυόβρυση Θεσσαλίας), κάτσαδου (Λιβαδερό Κοζάνης), κάτσαντου (Δεσκάτη Γρεβενών), κάτσ'κα (Κοζάνη), κατσιανιά (Ανάφη) και γκάτζδα (Γαλατινή Κοζάνης).

Στην Αρωμαυική έχουμε τους τύπους: cãtîdã, cãtîdã, cãtîtã και cãcãndî (Βέροια) που δηλώνουν τον κρόκο και το κολχικό. Για τη δήλωση των ίδιων φυτών στη γλώσσα αυτή έχουμε και τον τύπο liçoãce.

Στη Βουλγαρική έχουμε τους τύπους catse (= Κολχικό το φθινοπωρινό), catsulka (= κρόκος) και caçîce (= Γάλανθος ο χιονοειδής).

Στην Αλβανική απαντά ο τύπος kaçë - kaçya που δηλώνει ένα είδος άγριας τριανταφυλλιάς (*Rosa selvatica*), αλλά και τον κρόκο (*Crocus vernus*) καθώς και το Κολχικό το φθινοπωρινό (*Cholhicum autumnale*). Για τα δύο τελευταία άνθη θα μπορούσε να έχουμε μια φωνητική σύμπτωση του ονόματός τους με το αντίστοιχο όνομα της *Rosa selvatica*.

Τίθεται όμως το ερώτημα: μήπως στον τύπο της Αλβανικής που δηλώνει την *Rosa selvatica* έχει διατηρηθεί το αρχικό /k/, οπότε η φωνητική σύμπτωση είναι τυχαία, ή μήπως έχουμε τροπή του ηχηρού /g/ σε άηχο /k/ (*gagë → kaçë) κ' έτσι έχουμε αναλογικό φωνητικό σχηματισμό προς τον τύπο kaçë που δηλώνει τον κρόκο και το κολχικό; Στην αναλογία μας οδηγούν και οι τύποι: gãgτζα, η (=είδος κρόκου, που ο βολβός του τρώγεται) και gagτζιά, η (= αγριοτριανταφυλλιά, *Rosa glutinosa*) στο ιδίωμα Καστανιάς Σερβίων Κοζάνης. Στους ηχηροποιημένους αυτούς τύπους προσθέτουμε και τον τύπο

17. Βλ. Π. Βλαστόύ, *Συνώνυμα και Συγγενικά*, Αθήνα 1931, σ. 460, Μερσούλας Φιλίππου, *Δουλούδια της Κύπρου*, Λευκωσία 1975 (:), 4.40 και Θ. Χελδράιχ *Τα δημόδη ονόματα των φυτών*, έκδ. β' 1925 σ. 115.

18. Θ. Χελδράιχ, *όπου παραπάνω*.

gágza, η (= *Crocus olivieri*) στα Παλατίτσια Ημαθίας. Εδώ, αντίθετα με τον αναλογικό σχηματισμό στην Αλβανική, αν τελικά έχουμε κάτι τέτοιο, βλέπουμε ότι ο τύπος που δηλώνει τον κρόκο σχηματίζεται αναλογικά προς τον τύπο που δηλώνει την αγριοτριανταφυλλιά. Στην Αλβανική υπάρχει ακόμα και ο τύπος *gaée - gaéja* (= Κολχικό το φθινοπωρινό).

Στην Τουρκική το *eîr - eíeegi* (= 1. Ελέβορος, 2. Κολχικό) θα μπορούσε με συμφυρμό να δώσει τους τύπους της λ. *κάτσα* ως κρόκου - κολχικού στην Ελληνική και στις βαλκανικές γλώσσες που προαναφέραμε.

Η λ. *κάτσα* όμως με τους παραλλάσσοντες κατά ιδίωμα τύπους της πρέπει ν' αναζητηθεί, νομίζουμε, τόσο ετυμολογικά όσο και στη σημασιολογική της εξέλιξη στο χώρο της λαϊκής λατινικής, καθώς και στην πιο κοντινή κληρονόμο της, την Ιταλική και τις διαλέκτους της. Έτσι, στην Ιταλική έχουμε τον τύπο *caecchio* που δηλώνει το πρώτο βλαστάρι της κληματαριάς, γενικά το βλαστάρι, το τρυφεράδι.

Η λέξη αυτή έχει την ακόλουθη γεωγραφική κατανομή στις διαλέκτους της κεντρικής και της νότιας Ιταλίας: *caecchie* (= βλαστάρι, αναβλάστηση, παραφυάδα, στο Αμπρούτζι), *caecchiule* (= καταβολάδα κλήματος, στη βόρ. Καλαβρία), *caecchie* (= κληματσίδα, βλαστάρι κλήματος, στην Ουμβρία), *chiasse* (= τα πρώτα φτερά των νεοσσών, στο Μάρκε), *caecchio* (= τσαμπί κλήματος, στη Ρώμη). Στην Ιταλική έχουμε και τις λέξεις: *scacchiare* (= καθαρίζω το δέντρο από τ' ανωφελή, περιττά βλαστάρια) και *caecchione* (= αυγό ή προνύμφη εντόμων, κυρίως μελισσών, φτερά νεοσσών που φυτρώνουν για πρώτη φορά).

Οι Ιταλοί γλωσσολόγοι ανάγουν τη λέξη στο λατιν. *catulus* (= το μικρό των ζώων, σκύλλου, γάττας, λιονταριού), που προέρχεται από το λατιν. *cattus* (= γάττος), με το οποίο είναι συγγενές το ιρλανδικό *catt* και το παλαιογερμανικό *kazza* ή *katze*. Από τον τύπο *catullus* έχουμε το ρωμαϊκό επώνυμο *Catullus*. Από τον ίδιο τύπο προέκυψεν ακόμη το υποκοριστικό *catellus* (= σκυλλάκι), απ' όπου έχουμε το παλαιό ιταλικό *catello*, που στις διαλέκτους της κεντρικής και νότιας Ιταλίας δηλώνει το φυτό ξάνθιο, κοινώς κολλητσίδα. Ο G. Devoto σημειώνει ότι ο τύπος *catello* δεν απαντά σε καμιά ρομανική γλώσσα έξω από την Ιταλία. Στην Αρωμουνική όμως ο τύπος *câțâlă* (<*catellus*) δηλώνει το σκυλάκι, καθώς και τη σκελίδα του σκόρδου, ενώ το επώνυμο *Κατσέλης* (από το Μέτσοβο) μας φέρνει φωνητικά πιο κοντά προς το *catellus*. Ο τύπος *κατσάλης*, άλλωστε, σε ιδίωμα της Κρήτης δηλώνει τον μικρό. Πβ. ακόμη τα *κάτσος* (= αρσενικό μοσχάρι) και *κατσούδι* (= μοσχάρι) της διαλέκτου του Πόντου, καθώς και τα: *μόςχος* (= νεαρός βλαστός, μοσχάρι) και *μόςχευμα* (= παραφυάδα).

Φαίνεται πως η ποικιλία τύπων που υπάρχει σ' ελληνικά ιδιώματα για τη δήλωση του κρόκου και κολχικού δε λείπει από τα παράγωγα της λ. *cattus*

στις ιταλικές διαλέκτους, όπου δηλώνει διάφορα ονόματα του άνθους της ιτιάς. Με τη διαφορά ότι εδώ οι τύποι προέρχονται από τον ηχηροποιημένο ήδη κατά το /c/ τύπο gatta: gata (Πεδεμόντιο), gatina (Λομβαρδία), chats de saule (στη Γαλλική) ή ακόμη έχουμε τη δήλωση της ίδιας της ιτιάς με τα: gatin (Λομβαρδία), gatolèr (Βερόνα), giatul (Φρίουλι) και τη δήλωση της λεύκας της λευκής με τον τύπο gattice ή gattero (στην Ιταλική).

Παραθέσαμε τους ανωτέρω τύπους για να φανεί η μορφολογική και σημασιολογική εξέλιξή τους από το cattus και catullus της Λατινικής, στις οποίας τη λαϊκή μορφή του τύπου cattus - catta βρίσκεται, πιστεύουμε, και η αρχή του ελληνικού κάτσα - κάτσιδα κλπ.

Η σημασιολογική εξέλιξη της λέξης προέκυψε, προφανώς, από την έντονη αίσθηση του βλασταριού, του ιδιαίτερα τρυφερού αυτού φυτού που στερείται από κλώνους. Τα φυτά του κρόκου και του κολχικού έχουν λίγα φύλλα (2-10), λεπτόσχημα, που φυτρώνουν συνήθως μαζί με τα άνθη ή και λίγο αργότερα. Ο μικρός μίσχος του άνθους που βλασταίνει από τον βολβό εντυπωσιάζει με την άμεση έκφυσή του από τη γη. Έτσι καθώς εμφανίζεται μόνος του σαν τρυφερό βλασταράκι, χωρίς φύλλα πολλές φορές και διακλαδώσεις, ο λαιμός - μίσχος του ονομάζεται και σωλήνας από μελετητές του. «Σωληνάρια» ή «καλαμάκια» ονομάζονται σε νεοελληνικά ιδιώματα και τα φτερά των νεοσσών όταν ξεμουτίσουν, αυτά που στην Ιταλική δηλώνονται με τη λ. cacchione, όπως ήδη σημειώσαμε παραπάνω. Η λ. cacchione δηλώνει ακόμη τους γόνους των εντόμων και την προνύμφη των μελισσών ειδικότερα.

Σε ιδιώματα της Ελληνικής η λ. πουλί πέρα από το πτηνό και τον νεοσσό δηλώνει, αντίστοιχα προς το cacchione, και την προνύμφη των μελισσών, το νέο σμήνος, το μελίτσι, τ' αναπτυσσόμενα μέσα στους καρπούς έντομα, το άνθος γενικά (Κυκλάδες) και το φυτό βιόλα (Κύθνος). Ο τύπος πουλάκα (Κότρωνας Μάνης) δηλώνει ακριβώς τη νεόβλαστη βέργα του κλήματος.

Η λ. πουλί προέρχεται, ως γνωστό, από το λατινικό pullus (= νεαρό ζώο), ομόρριζο και συνώνυμο με το ελλην. πάλος. Η ομόρριζη επίσης λέξη puī της Ρουμανικής έχει πολλές έννοιες, μεταξύ των οποίων: πουλί, δενδρύλλιο, αλλά και βλαστάρι που φυτρώνει κατ' ευθείαν από τη ρίζα ή τον κορμό δέντρου. Στην Πορτογαλική οι λέξεις poldra (= φοραδίτσα) και pola δηλώνουν τα λαίμαργα βλαστάρια. Όμοια και στη Νεοελληνική ο τύπος παραπούλι δηλώνει το νεαρό βλαστάρι, την παραφυάδα, καθώς και το φυτό της μάπας - λάχανου κατά το δεύτερο χρόνο.

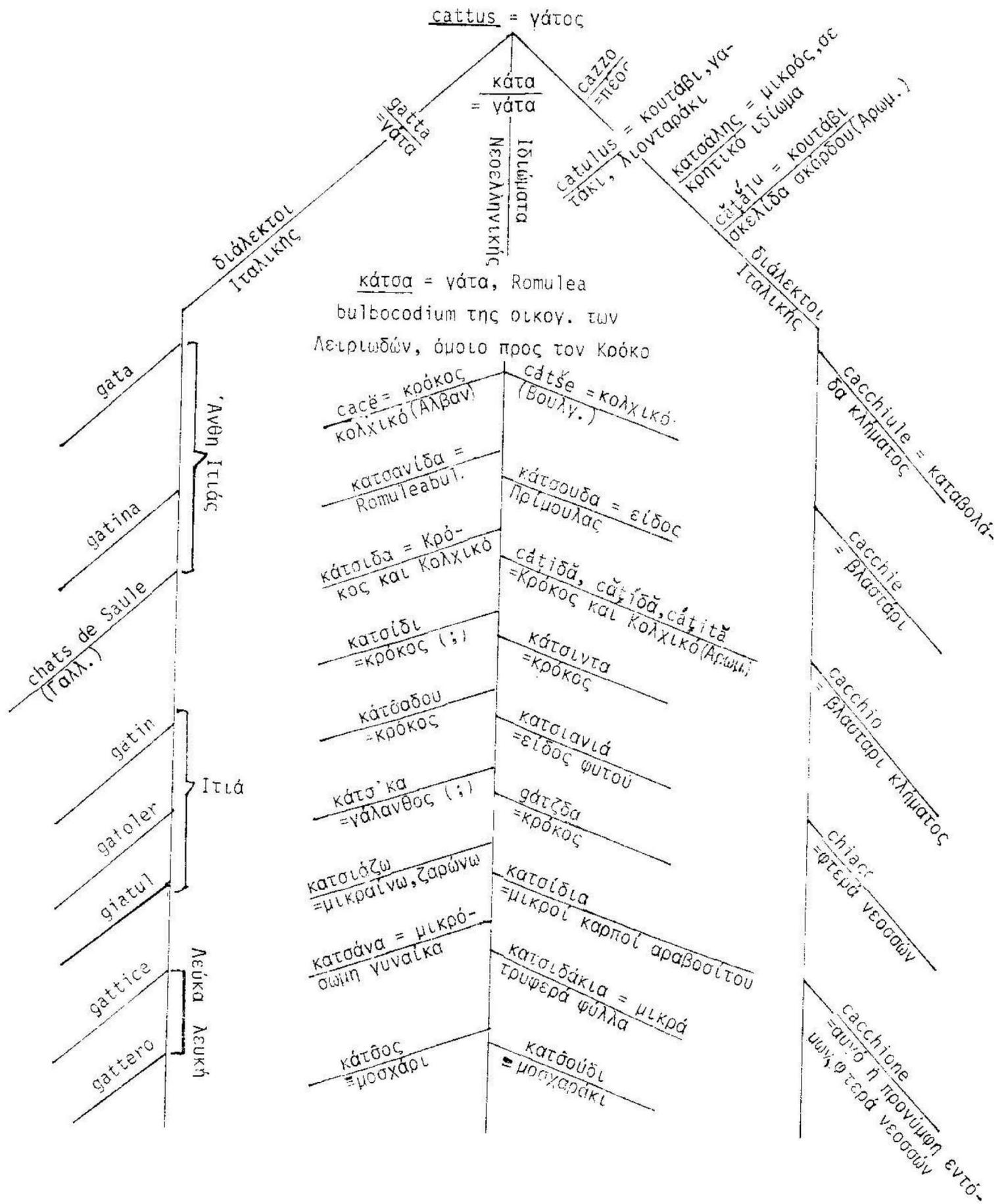
Έτσι, λοιπόν, από την έννοια του cattus - catullus σαν ζώου μικρού, κατά το pullus - πάλος - πουλί κ.λπ., όπως εξετάσαμε, οι λ. cattus - catullus μας έδωσαν μεταφορικά το cacchio (= βλαστάρι) και κάτσα - κάτσιδα (= κολχικό και κρόκος, ως βλασταράκια της γης) με όλους τους μορφολογικούς τύπους και τις σημασιολογικές προεκτάσεις τους.

Οι τύποι της Αρωμουνικής *pułâ* (= ανδρικό μόριο) από το λατιν. *pullus* - *pulla* και της Ιταλικής *cazzo* (= ανδρικό μόριο), παραγόμενο, κατά τη γνώμη μας, από το λατιν. *cattus*, καθώς και η ευφημιστική επίσης σημασία της λ. *πουλί* στη νέα Ελληνική με το ίδιο εννοιολογικό περιεχόμενο προς τους δύο αυτούς τύπους, πείθει για την κατά περίπτωση χρήση των παραγώγων του *cattus* - *catullus* και *pullus* στη δήλωση του βλαστού, του φύτρου, του νεογνού κ.τ.ό. Πβ. και τα *στύλα*, *στύλος*, *στουλάκι* από το ιδίωμα Καρδαμύλης Μάνης που δηλώνουν ό,τι και τα *puła* και *cazzo* που είδαμε.

Σε νεοελληνικά ιδιώματα υπάρχουν λέξεις που προσεγγίζουν ή ομοιοποιούνται προς τους τύπους της λ. *κάτσα*. Από αυτούς παραθέτουμε ενδεικτικά τα εξής: α) *κάτσα*, η = 1) το ξύλο όπου κουρνιάζουν οι κόττες στον ορνιθώνα, 2) η ακαθαρσία, η ρυπαρότητα. Βλ. και τύπο *κάσση* από Ρόδο, 3) το κυνηγητό, η καταδίωξη. Ο ανωτέρω τύπος αποτελεί μία φωνητική σύμπτωση λέξεων που η καθεμία από αυτές έχει διαφορετική ετυμολογική αφετηρία από την άλλη β) *κάτσιανος* ή *κάτσινος*, ο. = βουκέντρα σε βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα, γ) *κατσίδα*, η = το πράσινο αγκαθωτό περικόρπιο καστανού στο Πήλιο Θεσσαλίας. Η ετυμολογική αρχή της β' και γ' λέξεως πρέπει ν' αναζητηθεί στους τύπους της λ. *άκανθα*: *ακάνθινος* > *κάτσινος* > *κάτσιανος* και *ακανθίδα* > *κανθίδα* > *κατσίδα* (πβ. *ακανθηρός* > *κατζαρός* > ¹⁹ *κατσαρός*, *ακανθόχοιρος* > *καντζόχοιρος* > *σκαντζόχοιρος* και *κανθαρίς* > *κατσαρίδα*), δ) *κάτσινος* ή *κότσινος*, -η, -ο = άσπρο πρόβατο με κόκκινες κηλίδες στα πρόσωπο. Η λ. απαντά σε ιδιώματα του ηπειρωτικού χώρου, κυρίως υπό τον πρώτο τύπο, και δεν αποτελεί παρά αντιδάνειο της Αρωμουνικής στα ιδιώματα που τη χρησιμοποιούν. Η λατινογενής αυτή γλώσσα απέδωσε το *κόκκινος* της Ελληνικής με τον χαρακτηριστικό γι' αυτήν διφθογγισμό του [ό] σε [οά], καθώς και τον τσιτακισμό του /k/: *κόκκινος* > *κοάτση* > *κάτσινος* / *κότσινος*. Σε ιδιώματα των Χασίων κυρίως απαντά και ο πιο αλώβητος τύπος *κουάτσινο*, -η, ε) *κατσιδερό*, το = το δέρμα απ' το κατσίκι, στην Κόνιτσα της Ηπείρου. Καταγράφουμε τη λέξη αυτή γιατί, παραγόμενη πιθανότατα από το *κατσίδι*, μας συνδέει με τη λ. *αγριοκατσίδα* (= *αγριόγίδα*, στην Κρήτη). Ένα είδος κίτρινης βιολέτας λέγεται *αίγα* ή *αίγγα*²⁰, ονομασία που θα μπορούσε να συνδέσει τη λ. *κάτσα* - *κάτσίδα* (= *κολχικό*, *κρόκος*) με την *αίγα* (= *κίτρινη βιολέτα*), συγγενή μεταξύ τους φυτικά είδη, και να δώσει τη βάση για την παραγωγή αυτών των τύπων με τη μετάφραση της μιας λέξης από την άλλη και τη μετακίνηση της ονομασίας από την κίτρινη βιολέτα στο κολχικό και τον κρόκο ή και αντίστροφα, στ) *κατσάνα* = μικρόσωμη γυναίκα, στην Αρκαδία, ζ) *κατσίδα*, τα = μικροί καρποί αρα-

19. Πβ. και Μ. Φιλήντα, Γλωσσογνωσία, Αθήνα 1924, σ. 150.

20. Π. Βλαστός, Συνώνυμα και Συγγενικά, Αθήνα 1931, σ. 454

Σημ. Η Romulea ανήκει στην οικογ. των Ιριδωδών κι όχι των Λειριωδών, όπως έχει γραφτεί πιο πάνω.

βοσίτου στην Πλατανούσα Ηπείρου, η) *κατσιδάκια*, τα = μικρά τρυφερά φύλλα, στην Τσαγκαράδα Μαγνησίας. Οι δύο αυτοί τύποι, εκτός της μορφολογικής ομοιότητας, έχουν κι ένα κοινό εννοιολογικό γνώρισμα με τη δήλωση του μικρού, του τρυφερού. *Κασιιάζω*, άλλωστε, σε νεοελληνικά ιδιώματα, δηλώνει το μικραίνω, ζαρώνω κλπ. Αυτοί οι τελευταίοι τύποι προσεγγίζουν στην έννοια του ιταλικού *cacchio* (= κληματσίδα, βλασταράκι) ως κάτι το τρυφερό, το μικρό. Σχετικά με το *cacchio* που προέρχεται από το *catullus* (= σκυλάκι κλπ.), όπως έχει γραφτεί, έχουμε να παραθέσουμε και τον τύπο *σκυλλίς* του Ησύχιου που δηλώνει ακριβώς το βλαστάρι του κλήματος.

Προς την ποικιλία των τύπων της Ιταλικής που παραθέσαμε για να δείξουμε τη σημασιολογική και μορφολογική εξέλιξη της λ. *cattus* μπορεί κανείς να βρει ορισμένες μορφολογικές αντιστοιχίες της λέξης σε νεοελληνικά ιδιώματα, όπου οι τύποι *γάττος* - *κάττος*, *γάττα* - *κάττα* ανάγονται στην πρόιμη βυζαντινή περίοδο της Ελληνικής, που τα προσέλαβε από τα μεταγενέστερα λατιν. *cattus* - *gattus*, *catta* - *gatta*. Έτσι, σε νεοελληνικά ιδιώματα έχουμε τους τύπους της λέξης *γάττα* - *κάττα*: *κάτσα* (Μέγαρα), *κάττος* (Γέρμα Καστοριάς και Μάνη Πελ/σου), *κάτσης* (Μήλος), *γάττος* (Χουλιαράδες Ηπείρου), *κατσούδα* (<*καττούδα*: είδος εδώδιμου αγριοχόρταρου, Παπούλια Πελ/σου) κλπ.

Ο κρόκος που ανήκει στην οικογένεια των Ιριδωδών, έχει τα εξής κοινά ονόματα: *ζαφρά*, *μαμελούκος*, *σαφράνι*, ενώ στην Ιταλική, Ρουμανική, Ρωσική και Πολωνική έχουμε τους αντίστοιχους τύπους: *croco* ή *zafferano*, *zofran*, *zafra* και *szafra*. Το κολχικό πάλι, φυτό της οικογένειας των Λειριωδών, ονομάζεται και *χιονίστρα* ή *αγριόκρινος*, ενώ στην Ιταλική, Ρουμανική, Βουλγαρική και Σερβοκροατική έχουμε αντίστοιχα: *colchico*, *brînduza* ή *floarea brumei*, *brenduska* και *brnduza*.

Για να ξεκαθαρίσει, τέλος, η κατάσταση με τους πολλούς πράγματι τύπους και τις παράλληλες σημασίες τους, παρέθεσα τη σχηματική παράσταση, στέμμα, και τον πίνακα με τα σημασιολογικά παράλληλα που ακολουθεί:

Σημασιολογικά παράλληλα: *πώλος* (= πουλάρι) — *pullus* (= πουλάρι, νεοσσός πτηνών και μελισσών) — *πουλί* (= πουλί, νεοσσός, προνύμφη, νέο σμήνος μελισσών, άνθος, βιόλα, πέος) — *πουλάκα* (= βλαστάρι κλήματος) — *παραπούλι* (= νεαρός βλαστός, παραφυάδα, λάχανο - μάπα κατά το δεύτερο χρόνο, δισέγγονο) — *puî* (= νεαρό ζώο, νεοσσός, δεινύλλιο, βλαστάρι στη Ρουμαν.) — *puîâ* (= πέος στην Αρωμουν.) — *pora* (= λαίμαργο βλαστάρι στην Πορτογαλ.) — *μόςχος* (= νεαρός βλαστός, μοσχάρι) — *μόςχευμα* (= παραφυάδα) — *αίγα* ή *αίγγα* (= κατσίκια, είδος βιολέτας) — *σκυλλίς* (= βλαστάρι κλήματος) — *στύλα* (= πέος) — *puellus* (= παιδάριο στη Λατιν.) — *puêlu* (= κουτσουπιά στην Αρωμουν.) — *burbufeâtâ* (= πορφυρή «κοπέλα», δηλ. κουτσουπιά στην Αρωμουν.) — *κότσικα* (= κλώσσα στη Δ. Μακεδονία) —

κότσικ-α, -ας (= κουτσουπιά στο Πήλιο, στη Φθιώτιδα και στην Εύβοια, η λ. προέρχεται πιθανόν από τα: κότικας²¹ (= πετεινός Ησύχ. ή κότσικα = κλώσσα). Να σημειωθεί πως η κουτσουπιά (*Cercis siliquastrum*) είναι δέντρο του οποίου τα πορφυρά άνθη έχουν το ιδιαίτερο γνώρισμα ότι φυτρώνουν ακόμη κι από τον κορμό του δέντρου χωρίς τη μεσολάβηση βλαστών. Αυτή η αίσθηση της άμεσης και οργιαστικής ανθοφορίας οδήγησε, πιθανότατα, στον συσχετισμό του δέντρου αυτού με τις έννοιες του παιδιού, της κόρης και της κλώσσας, απ' όπου παρέλαβε και τη δήλωσή τους.

ΑΝΤΩΝΗΣ Δ. ΜΠΟΥΣΜΠΟΥΚΗΣ, δ.Φ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- I. T. P a p a h a g i, Dicționarul dialectului aromân, București 1974.
- II. C. B a t t i s t i - G. A l e s s i o, Dizionario etimologico italiano, Firenze 1950 κ.εξ.
- III. D. O l i v i e r i, Dizionario etimologico italiano, Milano 1965.
- IV. G. D e v o t o, Dizionario etimologico, Firenze 1968.
- V. Ν. Γ κ ί ν η, Αλβανο-ελληνικό λεξικό, Τίρανα, 1971.
- VI. Dicționarul limbii române, București 1913 κ.εξ.
- VII. Ιστορικόν Λεξικόν της Ακαδημίας Αθηνών, 1933 κ.εξ.

Σημ. Οι ιδιωματικοί τύποι των νεοελληνικών διαλέκτων προέρχονται από το Αρχείο του Κέντρου Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών.

---

21. Α. Φ λ ώ ρ ο υ, Νεοελληνικό Ετυμολογικό και Ερμηνευτικό Λεξικό, Αθήνα 1980, στη λ. κότσικας.